

КАФЕДРА ІСТОРІЇ УКРАЇНИ
УЖГОРОДСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
УЖГОРОДСЬКИЙ МІСЬКИЙ ВІДДІЛ ОСВІТИ
УЖГОРОДСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ЛЦЕЙ-ІНТЕРНАТ

УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Науково-методичний збірник
матеріалів конференції
(Ужгород, 19 грудня 1997 р.)

Ужгород
1998

Українські землі в роки Другої світової війни: Науково-методичний збірник матеріалів конференції (Ужгород, 19 грудня 1997 р.) / Упорядк. В. Мельника і Р. Офіцинського. – Ужгород: Патент, 1998. – 208 с.

До пропонованого вчителям і учням, викладачам і студентам методичного посібника ввійшли доповіді та повідомлення, виголошені 19 грудня 1997 р. на науковій конференції, проведеній спільно з кафедрою історії України Ужгородського державного університету в Ужгородському політехнічному ліцеї-інтернаті.

Автори цього видання – досвідчені науковці, учителі, а також учні-ліцеїсти і студенти, що в процесі навчання активно залучаються до пошуково-дослідницької праці.

Оприлюднені матеріали стануть у пригоді при підготовці уроків, лекційних і семінарських занять, при написанні рефератів, курсових і дипломних робіт.

Упорядники: кандидат історичних наук, доцент **Василь МЕЛЬНИК**;
кандидат історичних наук, викладач **Роман ОФІЦИНСЬКИЙ**

Редакційна колегія: **Марія Гаврилешко**; доктор історичних наук **Омелян Довганич**; доктор історичних наук, професор **Володимир Задорожний**; кандидат історичних наук, доцент **Василь Мельник**; **Володимир Огар**; доктор історичних наук, професор **Василь Худанич**

ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНОГО РОЗВИТКУ СХІДНОГАЛИЦЬКИХ ЗЕМЕЛЬ В УМОВАХ НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЖУРНАЛУ "ІДЕЯ І ЧИН" (1942–1946)

Національна історія українського народу належить до розряду героїчних і водночас трагічних. Героїчних незламним прагненням свободи та прикладами жертвовності, трагічних мільйонним мартирологом жертв, принесених на олтар відродження української державності.

Друга світова війна ввійшла в історію людства не тільки з рубцями від глибоких ран зруйнованої економіки, понівечених доль, мільйонними жертвами, але й радістю перемоги над тоталітаризмом, здобуттям свободи, відродженням державності. Український народ, що став закладником збройного протистояння двох тоталітарних людиноненависницьких режимів, із завершенням бойових дій в Європі знову відчув на своїх плечах ярмо рабської неволі. На місце брунатного окупанта знову прийшов червоний окупант.

Незважаючи на великі обсяги історичних досліджень, присвячених подіям Другої світової війни, очевидним залишається факт необхідності продовження студій національної історії років війни з трьох причин. По-перше, історіографія питання у своїй суті є багатоплановою, різноманітною, але водночас і суперечливою. Як в радянській, так і в зарубіжній українській історіографії визначальний вплив на історичні дослідження мали ідеологічні чинники, які хоча в переважній своїй більшості не сильно вплинули на наукову цінність того чи іншого дослідження, однак не сприяли повновартісному відтворенню історичної дійсності. По-друге, з плином часу історичні явища і події постають рельєфніше та виразніше, вгамовуються пристрасті учасників подій, розум бере гору над емоціями. По-третє, розширюється джерельна база.

Отже, перед сучасним поколінням істориків, дослідників української історії періоду Другої світової війни стоїть завдання, спираючись на максимально широку джерельну базу, відтворити об'єктивну картину реалій воєнної дійсності. Одним із важливих історичних джерел є, безперечно, періодика. Адже на її сторінках історик-дослідник знаходить не лише різного роду офіційні матеріали, але й оцінку тих чи інших подій їх учасниками, різного роду коментарі та огляди.

Періодичні видання Другої світової війни, в тому числі й українські, різноманітні щодо форм, багатопланові щодо тематики та змісту. Крім цього, українська періодика воєнного часу поділяється на легальну та нелегальну. Як перша, так і друга є цінним джерелом для вивчення питань політичного розвитку, адміністративного та територіального устрою, політико-правової ситуації, діяльності українських організацій, дозволяє прослідкувати особливості взаємодії українських політичних, громадських організацій, населення з нацистським окупаційним режимом.

Автором даного дослідження зроблена спроба на основі матеріалів, опублікованих на сторінках нелегального журналу "Ідея і чин", головного політично-інформативного органу проводу ОУН на українських землях, прослідкувати особливості політичного розвитку Східної Галичини в складі Генеральної Губернії, політики окупаційних властей, діяльності політичних сил та їх взаємовідносин, а також специфіку розвитку української політичної думки.

Актуальність дослідження випливає з того факту, що досі в українській історіографії не зроблено аналізу якісної вартості українських періодичних видань часів Другої світової війни як історичного джерела. Більше того, незважаючи на багаточисельні спроби, досі не складено бібліографії українських періодичних видань, що виходили в умовах нацистської окупації¹.

Історичні умови заснування журналу. Початок німецько-радянського збройного протистояння у Другій світовій війні створив якісно нову ситуацію на українських землях, в тому числі й у Східній Галичині. Перші дні окупації України розвіяли останні ілюзії українських політичних сил відродити українську державність з допомогою нацистської Німеччини. Однак в умовах, які склалися, коли було очевидним, що в боротьбі за незалежність український народ може розраховувати лише на власні сили, замість, здавалося, консолідації українських політичних сил, навпаки, посилилися процеси протистояння, а то й протиборства.

З початку окупації Східної Галичини нацистськими військами, встановлення окупаційного режиму в краї розгорнули діяльність Організація Українських Націоналістів (Бандери), Організація Українських Націоналістів (Мельника), а також поширив свій вплив на територію Східної Галичини Український Центральний Комітет на чолі з Володимиром Кубійовичем. ОУН (б) після невдалої спроби відродити українську державність та арешту нацистською владою її керівництва розгорнула збройну боротьбу проти нацистських оку-

пантів, роблячи ставку на власні сили українського народу та сподіваючись на сприятливі зовнішні обставини після завершення Другої світової війни. ОУН (м), а також УЦК, ставлячи кінцевою метою своєї діяльності відродження української держави, намагались зробити максимально можливе, щоб у жорстких умовах нацистського окупаційного режиму в міру сил і можливостей обмежити репресії проти цивільного населення, створити основу майбутнього державного апарату, закласти кістяк української армії, йдучи з цією метою на співробітництво з окупаційною владою. Наслідком такої різноманітної різновекторної тактики в досягненні кінцевої стратегічної мети стало протистояння українських політичних сил краю, яке надміру загострило трагізм становища українців у Другій світовій війні. Саме в такій складній внутрішньоукраїнській політичній ситуації вийшло перше число журналу “Ідея і чин”.

Загальна характеристика, мета, місце і роль журналу “Ідея і чин”.

Головний політично-інформативний журнал проводу Організації Українських Націоналістів виділяється на фоні українських періодичних підпільних видань не лишень зовнішнім виглядом та порівняно, як для підпільного видання, високою якістю друку, але обсягом та якістю матеріалів, опублікованих на його сторінках.

Журнал “Ідея і чин” виходив протягом 1942–1946 рр. Всього вийшло 10 номерів (ч. 1, 1 листопада 1942 р.; ч.ч. 2, 3, 4, 5 у 1943 р.; ч.ч. 6, 7, 8 у 1944 р.; ч. 9 у 1945 р.; ч. 10 у 1946 р.).

Редактором першого числа був Дмитро Маївський. Наступні чотири випуски (2, 3, 4, 5) за дорученням урядуючого провідника ОУН Миколи Лебеда редагував Мирослав Прокоп. Редактором 6 та 7 числа був Михайло Палідович, після загибелі якого у травні 1944 р. редактором 8 та 9 випусків знову став Дмитро Маївський. Редактором останнього, 10 числа, на думку Мирослава Прокопа, очевидно, був Петро Полтава².

Журнал друкувався у підпільній друкарні, яка мала конспіративну назву “Прага” і знаходилась в одному із сіл Львівської області у спеціально побудованій криївці, під підлогою великої стодоли, що належала господарю, хата якого стояла поруч. Детальну розповідь про друкарню можна знайти у спогадах Богдана Подоляка в газеті “Український самостійник”, що виходила у Мюнхені у 1957 р. (ч. 2–3)³. Вона проіснувала до 10 грудня 1943 р., а після трагічної загибелі одного з керівників друкарні була ліквідована. Починаючи з шостого числа ж. “Ідея і чин” друкувався в іншій друкарні.

Журнал мав обсяг 24–36 сторінок, лише останнє число нараховувало 76 сторінок, формат – 21/29 см.

Як офіційний орган проводу ОУН ж. “Ідея і чин”, крім висвітлення ідеологічних засад та напрямів діяльності ОУН, ставив метою давати об’єктивну інформацію про події в Україні, про становище українського населення, про боротьбу проти нацистських окупантів³. Матеріали, опубліковані на сторінках журналу, є важливим джерелом для повноцінного розкриття та аналізу політичних подій та процесів, що відбувалися в Україні в роки Другої світової війни, оскільки, як уже було показано автором даної публікації в попередніх дослідженнях, легальна періодика років нацистської окупації, затиснута в рамки жорсткої цензури, замовчувала або обминала широкий спектр подій українського політичного життя⁴.

Оцінюючи значення і роль журналу “Ідея і чин”, один із його колишніх редакторів Мирослав Прокоп зазначив, що підпільна преса українського визвольного руху в період Другої світової війни, в тому числі “Ідея і чин”, мала свої світла і тіні. Зокрема, з редакційного боку задіяно було відносно невелике число авторів. У десятих випусках опубліковано статті 24 авторів. Важко визначити їх справжні прізвища, оскільки в умовах підпілля статті публікувались, як правило, під псевдонімами. Правда, прізвища тринадцятих вже встановлено, зокрема, Яків Бусел публікував свої статті під псевдонімом К. Дніпровий; Ростислав Волошин – А.С. Борисенко; Іван Гриньох – І.М. Коваленко, І.В. Діброва; Микола Дужий – М.К., Мирон Карівський; Петро Дужий – Б.П. Низовий, М. В-ак, Арсен Панасенко; Осип Дяків – О. Горновий; Омелян Логуш – О.І. Степанів; Дмитро Маївський – П.Т. Дума; Василь Мудрий – Я.В. Борович; Михайло Палідович – Ю.М. Моряк, Л.М. Карпатський, Ю.М. Херсонєць; Мирослав Прокоп – М.В. Вировий, О.С. Садовий, В.В. Садовий; Микола Степаняк – Сергій Дмитрів; Петро Федун – П. Полтава⁵.

Умови підпілля негативно відбивались на якісній стороні публікацій, оскільки автори були обмежені в користуванні різного роду довідниками, словниками, енциклопедіями, важко було налагодити контакт з усіма учасниками українського організованого життя, що приводило до тематичної звуженості журналу. Крім того, журнал друкував матеріали, які за звичайних умов мали б друкуватись на сторінках газет, бюлетенів або листівок.

Журнал “Ідея і чин” у надзвичайно складних умовах підпілля інформував українське населення про найважливіші події, підтримував віру в майбутнє українського народу, мобілізував його на боротьбу за своє існування. Поруч з іншими виданнями ОУН, а саме альманахом “За самостійність”, “Бюлетнем”, “Вісником української інформаційної служби”, “Інформацій-

ним листком”, часописами “За українську державу”, “За самостійну Україну”, “Прапор молоді”, “Юнак”, “Вісті”, “Інформатор”, він належав до журналів, з яких можна було почерпнути достовірну інформацію про справжній стан справ як в Україні, так і поза її межами.

Нацистська окупаційна політика в Східній Галичині. Вибух німецько-радянської війни став початком становлення нацистського окупаційного режиму на українських землях, в тому числі й у Східній Галичині. На сторінках “Ідеї і чину” знаходимо не лише інформацію про перебіг головних подій в краї з перших днів війни, але й аналіз та оцінку ситуації, в якій опинився український народ.

Так, Іван Гриньох у статті “Українська проблема в планах німецької політики”, опублікованій на сторінках “Ідеї і чину” під псевдонімом Коваленко І.М., зупинився на проблемі українсько-німецьких відносин з початком окупації нацистською армією Східної Галичини і зазначив, що вже перша промова Гітлера з приводу початку німецько-радянського збройного протистояння перекреслила всі сподівання українського політичного проводу на відродження української державності з допомогою Німеччини. Стало очевидним, що на території України розпочалася боротьба двох імперіалістичних сил. У такій ситуації проголошення відродження української державності актом 30 червня 1941 р. було не лише реалізацією кінцевої політичної мети національно-визвольних змагань українського народу, але цей акт був також тактичним кроком, щоб примусити німецький політичний провід показати своє справжнє ставлення до української державності: “Акт 30 червня зірвав облудну маску приятеля з німців і примусив їх заграти в одверті карти. В яке клопітке становище поставив німців акт Української Державності, видно хоча би з тих заходів, що їх німці вживали для викреслення цього акту з карти історії”⁶. Автор статті нагадує про ті заходи, які вживалися нацистським керівництвом до голови Українського правління, щоб цей акт відкликати та анулювати, а також зусилля німецької окупаційної влади, зокрема, майора цу Ейкерна та гавптмана Коха, щоб митрополит Андрій Шептицький відкликав свого пастирського листа, виданого з приводу відновлення української державності. І приходять до висновку, що політика нацистської влади була спрямована на приховування справжніх цілей з метою подальшого використання українців у боротьбі за здійснення своїх імперіалістичних зазіхань на сході Європи. Події, які мали місце в Україні після 30 червня, переконали, що український народ має справу з новим окупантом, котрий має намір перетворити Україну в колонію, а українців в колоніальних рабів.

Оцінюючи акт 30 червня, провід ОУН у зверненні до українського народу, опублікованому на сторінках журналу “Ідея і чин” з приводу другої річниці спроби відродження української державності в умовах нацистської окупації, зазначав, що це був могутній акт волі українського народу, який по двох довгих десятиріччях московсько-більшовицької неволі заявив про своє священне право на самостійне державне життя⁷. Це був ще один яскравий доказ невмирущості української нації по героїчно закінчених визвольних змаганнях 1917–1921 років. Широкою хвилею радості, запалу й захоплення зустріли акт 30 червня широкі народні маси. По всьому краї над Дністром та над Дніпром пройшли могутні маніфестації, що вітали відродження української державності.

Не залишився поза увагою журналу і факт включення Східної Галичини до складу Генеральної Губернії. Уже відомий нам Іван Гриньох трактував цю подію як політику окупаційних властей, за якою українські землі не розглядались як одна суспільна одиниця. Автор заперечує мотивацію, що прилучення Східної Галичини до Генеральної Губернії диктувалося господарською структурою галицьких земель, її відмінністю від українських земель, що перебували під більшовицькою окупацією. Адже Волинь, яка мала подібну господарську структуру, не включено до складу губернії. Крім того, територія Галичини, згідно з планами нацистської влади, заселялася німецьким населенням, а українці виселялись на схід, як це вже було на західних територіях Польщі⁸. При цьому автор статті зауважив, що проголошення декрету про прилучення Галичини до Генеральної Губернії викликало здивування частини представників німецької влади, які були добре зорієнтовані в українському питанні і які оцінювали цей крок як одну з найбільших помилок німецького уряду останніх років. Таким чином, підсумував Іван Гриньох, нацистська політика щодо Галичини мала яскраво виражений колоніальний характер, про що, зокрема, свідчила преса та промови німецьких чиновників, в яких навіть назва “українці” замінювалась на “місцеве населення” або “люде в пестрих одягах”. Такої національної назви, зазначалось у статті, удостоїлись українські хори, що співали у річницю прилучення Галичини до Генеральної Губернії, в промові губернатора Франка. Отже, резюмував автор статті, для німецької влади українські національні хори – це екзотичний людський натопт, одягнений в строкатий одяг.

У статті “Нова Європа і стара брехня” Іван Гриньох дав оцінку включенню Галичини до складу Генеральної Губернії як акту насильного відри-

ву складової частини українських земель та включення їх у вигляді сміхотворного дистрикту до складу великонімецького рейху⁹.

Журнал "Ідея і чин" на своїх сторінках публікував численні матеріали, в яких знайшла відображення нацистська окупаційна політика в Східній Галичині. Так, головний політично-інформативний журнал проводу ОУН повідомляв про чисельні арешти серед українських націоналістів та самостійницьких елементів у листопаді та грудні 1942 р. у Львові¹⁰. У числі заарештованих був красний провідник ОУН і член проводу Іван Климів-Легенда, якого гестапо замордувало жорстокими тортуррами, а також відомий націоналіст Ярослав Старух. Всіх заарештованих жорстоко катовано: поламано руки, пальці, ребра та відбито легені. Під час проведення арештів за невияснених обставин загинув один гестапівець. Не маючи прямих доказів причетності до цього вбивства ОУН, було розстріляно 80 українських націоналістів, які на той час перебували у тюрмах Львова та Чорткова. При цьому представник львівського гестапо офіційно заявив, що відповідно до німецького законодавства за кожного вбитого німця передбачається страта десятків навіть невинних представників поневолених народів.

Повідомляв журнал і про масові облави, проведені німецькою поліцією у Львові та інших містах Галичини з метою вивезення людей на роботу в Німеччину. Зазначалося, що проведена акція майже нічим не відрізнялась від попередніх подібних акцій щодо єврейства¹¹. Паралельно затримували політично підозрілих осіб. Затримання проводилось всюди головним чином на залізничних станціях.

У тому ж самому числі "Ідеї і чину" знаходимо про звірства нацистів у селі Любича Королівська Рава-Руського повіту, в якому з невідомих причин згоріла стайня з трьома кіньми. Незважаючи на те, що село зовсім недавно отримало відзнаку нацистської влади за зразкову здачу контингенту, гестапо розстріляло 45 безневинних селян. Журнал інформував своїх читачів і про масові розстріли, проведені нацистами в Східній Галичині напередодні відступу під ударами більшовицьких армій. Зокрема, 14 березня 1944 р. німецький підрозділ у складі 44 чоловік провів каральну акцію в селах Болшів, Болшівці, Слобідці Болшовецькій на Станіславщині. Села пограбовано, спалено, населення катовано або розстріляно. Причому забраних з цих сіл людей допитували в Станіславові майже виключно поляки – працівники гестапо¹². 16 березня цей же самий каральний загін, який день перед тим пограбував і спалив села Болшівці і Слобідку Болшовецьку, в складі 300 чоловік, у тому числі багато поляків з навколишніх сіл Слободи Кокіль-

ницької та Загір'я, зробив спробу провести каральну акцію в селі Болшів. Населення села організувало збройну самооборону та відкрило вогонь по карателях. Внаслідок добре організованої відсічі карателі так і не змогли зайняти село, незважаючи на те, що наступ підтримували три бронемашини та три легкі танки.

Підсумовуючи наслідки окупаційної політики, Ростислав Волошин у статті "На шляхах збройної боротьби. Українська Повстанська Армія (УПА)", підписаний псевдонімом А.С. Борисенко, зауважив: вже по рокові німецької окупації доведені до краю гітлерівським терором, арештами та розстрілами провідних людей, ловленням та вивозом до Німеччини на повільну смерть молоді, паленням сіл за мнимий зв'язок з більшовицькими партизанами, безприкладним економічним визиском, непосильними панщинними роботами, биттям, знущанням та наругами українці зрозуміли, що тільки організована збройна самооборона зможе врятувати їх перед фізичним знищенням та цілковитим пограбуванням¹³.

Як бачимо, матеріали, опубліковані на сторінках "Ідеї і чину" (а саме: про ліквідацію проголошеної української державності, розгром українського організованого життя, репресії проти українських політичних сил та населення), свідчать про антиукраїнську спрямованість нацистського окупаційного режиму в Східній Галичині.

Діяльність українських політичних сил. Із встановленням нацистського окупаційного режиму на східногалицьких землях склалася якісно нова політична ситуація. Політичний гніт, економічний визиск, фізичне винищення українського народу підвищували політичну активність частини населення та діяльність українських політичних сил. Проблема політичного розвитку Східної Галичини в умовах нацистської окупації є в значній мірі проблемою українського організованого життя. Матеріали, опубліковані на сторінках журналу "Ідея і чин", дають можливість прослідкувати всю складність та суперечливість взаємовідносин між нацистським окупаційним режимом, з одного боку, та українськими організаціями, з іншого, а також причини протистояння всередині українського політичного табору.

З початком німецько-радянської війни, як уже відзначалось вище, на території Східної Галичини відновили діяльність ОУН (б), ОУН (м), а також поширив свій вплив УЦК. Взаємовідносини між ними носили надзвичайно складний характер. Причина протистояння українських політичних сил лежала у відмінності тактики ставлення до нацистського окупаційного режиму. У той час як ОУН (б) після невдалої спроби проголошення українсь-

кої державності розпочала боротьбу проти нацистів, ОУН (м) та УЦК сподівались використати ситуацію з метою підготовки кадрів та армії для майбутньої української держави, співпрацюючи з цією метою з німецькою окупаційною адміністрацією.

У вступі до “Політичних постанов другої конференції ОУН”, неповний текст яких був опублікований на сторінках “Ідеї і чину”, ОУН заявила, що її боротьба базується на засадах акту 30 червня 1941 р., який став революційною та політичною маніфестацією волі всього українського народу жити власним самостійним життям¹⁴. На західноукраїнських землях головні зусилля українських націоналістів спрямовувались на розбудову революційно-політичних сил та підготовку кадрів, на піднесення політичної активності мас шляхом розгортання боротьби за українську державність, зацікавлення станом справ у центральних та східних українських землях, зокрема, боротьбою там із внутрішнім агентурним фронтом, критику німецької політико-господарської системи шляхом роз’яснювальної пропаганди серед населення, боротьбу з вислужниками та опортуністами, стимулювання національної солідарності у всіх сферах життя.

Урядуючий провідник ОУН Максим Рубан (Микола Лебідь), визначаючи завдання діяльності українських націоналістів на 1943 рік, виступив з різкою критикою тих українських політичних сил, що стали на шлях співробітництва з нацистським режимом: «Засуджуємо зрадників українського народу і української визвольної боротьби, що стали на службу окупантів і помагають їм поневолювати Україну, всіх цих поцейбічних політичних спекулянтів і “вождів”, платних дорадників німецького окупанта з-під стягу різномірних “комітетів”, редакторів німецьких газет на українській мові»¹⁵.

Оцінюючи діяльність українських політичних сил в умовах окупації, Мирослав Прокоп у статті “Революційний фронт українського самостійництва. (Розвиток і стан націоналістичних сил та наші спроможності)”, підписаний псевдонімом Вировий М.В., зауважив, що півторарічний досвід війни засвідчив: єдиним організованим осередком українських революційних сил є революційна Організація Українських Націоналістів. І це не декларативно-агітаційне твердження, оскільки, на його думку, не можна вважати самостійницькими силами “тупцюючі в німецьких передпокоях різномірні опортуністичні партії, що, мовляв, визнають ідею самостійної України, але з “тактичних” міркувань співпрацюють з німецьким окупантом. Для нас вони збанкрутілі партійники, що спекулюють гаслом самостійної України в своїх паперових програмах та розраховують у цей спосіб на обманювання

мас. Хто в Берліні хоче випросити Українську державу, той не самостійник і за Україну не бореться”¹⁶.

Серед безоглядного терору і насильства німецького окупанта на Україні, писав невідомий автор на сторінках “Ідеї і чину”, веде український народ боротьбу проти всіх загарбників під гаслом Української Соборної Самостійної Держави. Здавалося би, що в результаті грабіжницької нацистської політики нацистів в Україні у жодного українця не може бути сумніву щодо справжніх німецьких намірів¹⁷. Піддавши різкій критиці позицію та діяльність лідера поміркованого крила ОУН Мельника, він зазначив: Мельник та його організація протягом останніх двох років приніс багато шкоди в українську справу, запевняючи, з одного боку, що бореться за самостійну Україну, а з іншого – веде наскрізь опортуністичну політику, намагаючись здобути українську державу листами до німецького уряду. Навіши як приклад лист-меморандум Мельника до Розенберга, в якому з позитивної сторони оцінювалась аграрна реформа в Україні як запорука зміцнення потенціалу для боротьби з більшовизмом, відкриття Емісійного Банку України, відкриття частини шкіл та наукових і культурних закладів, автор наводить факти, що свідчать про антиукраїнський характер німецької політики на окупованих територіях. І робить висновок: “Сьогодні, в час жорстокого окупаційного гніту, немає двох доріг до Самостійної України. Українську Державу не можна випросити у ворога. Її треба вибороти у безоглядній боротьбі проти всіх сил наїзника. Хто не хоче спокійно приглядатися, як окупант плюндрує Україну, хто не хоче, щоб його самого обернули в раба, хто гидує агентурним вислугуванням окупантові, хто щиро прагне Самостійної України, – той ставай в ряди одного революційно-визвольного фронту боротьби під керівництвом ОУН”.

Однозначно негативно оцінював провід ОУН діяльність Українського Центрального Комітету. Знайшло місце на сторінках журналу “Ідея і чин” інформаційне повідомлення легальної газети “Львівські вісті” про новорічне привітання генерал-губернатору Франку, висловлене на прийомі делегацією Українського Допомогового Комітету, і заяву, зроблену з цього приводу провідником УЦК професором Володимиром Кубійовичем, в якій він висловив найщиріші побажання українського народу, щоб рік, який розпочався, “приніс героїській німецькій армії... вінець остаточної перемоги”. В. Кубійович запевнив, що українці готові у всякій можливій формі підтримувати німецьку боротьбу, про що вони вже засвідчили в минулому (1942) році, та інформував губернатора, що поруч з участю в добровільному зби-

ранні кожухів і вовни для східного фронту і добровільними здачами кон-тингенту, що відбувалися без тертя, 400000 працездатних українців Генеральної Губернії зголосились на роботу до Райху. А також з вдячністю за розуміння, що його виявив генерал-губернатор по відношенню до життєвих потреб українського народу, вручив від імені української делегації картину українського національного мистецтва¹⁸. Редакція головного друкованого органу ОУН, оцінюючи подібну інформацію, з сарказмом констатувала, що оці "найщиріші побажання українського народу" склав п. Кубійович представникові німецької окупаційної влади в той самий час, як підвладні цього п. Франка мордували в найбільш звірський спосіб борців за волю українського народу: «Тому помилявся п. Кубійович, коли називав свої побажання і побажання подібних йому п'ятолизов і запродавців "побажаннями українського народу". Український народ може тільки одне побажати німецьким окупантам, а саме, щоб вони остаточно забралися з українських земель. Тоді Україна пригадає Кубійовичеві його брудне вислугування перед кровожадним окупантом».

Наскільки гострим було протистояння між українськими політичними силами, свідчать і постанови III Конференції Організації Українських Націоналістів Самостійників Державників (ОУНСД), неповний текст яких оприлюднив журнал "Ідея і чин". III Конференція ОУНСД, що відбулася 17–21 лютого 1943 р., проаналізувавши ситуацію на українських землях, стан українських організованих політичних сил, поставила одним із завдань поступову ліквідацію впливу на український народ партійних опортуністичних зрадницьких одиниць та груп, що проповідували під різним виглядом порозуміння з окупантами та з ними співпрацювали, чим послаблювали волю українського народу до боротьби та сприяли зміцненню окупаційного режиму¹⁹.

Оцінюючи діяльність ОУН на українських землях в умовах нацистської окупації, в тому числі й у Східній Галичині, провід ОУН у Постановках III Надзвичайного Великого Збору Організації Українських Націоналістів, що відбувся 21–25 серпня 1943 р., констатував, що ОУН зуміла відстояти не тільки моральні позиції української національної революції, але й створила практичні передумови для того, щоби перейти в наступ і здобути перемогу²⁰. ОУН зуміла покрити всю територію України своєю організаційною мережею. Таким чином політичний провід отримав виконавчий апарат, здатний реалізувати політичні плани на території України.

Окремою сторінкою діяльності ОУН є її ставлення до подій, зв'язаних з Дивізією СС "Галичина", формування якої розпочалось у Східній Галичині за ініціативою губернатора дистрикту Галичина. Дана ініціатива отримала підтримку Українського Центрального Комітету та тієї частини українського суспільства, яка сподівалася в умовах, що склалися, закласти основи регулярної української армії.

Як маневр нацистської влади, спрямований на зміцнення свого воєнного потенціалу, оцінили учасники III Конференції Організації Українських Націоналістів Самостійників Державників спроби нацистів залучити народи окупованих ними територій до боротьби за їх імперіалістичні інтереси під виглядом боротьби з більшовизмом²¹.

У постанові, прийнятій на конференції з приводу мобілізації українців до німецької армії та проголошення українців союзниками в боротьбі з московським імперіалізмом, формування окремих збройних відділів з українців східно- та західноукраїнських земель, визнавалися ці спроби як намагання німецького імперіалізму здобути для себе гарматне м'ясо, як підступні акції з метою послабити волю українського народу до боротьби шляхом нав'язування йому невинуватих, оманливих надій на добру волю німців змінити свою імперіалістичну політику в Україні та визнати в майбутньому право українського народу на незалежне державне життя.

"Ідея і чин" помістив на своїх сторінках надзвичайно цікавий матеріал – інтерв'ю з українцем вояком лейбгвардії (особистої гвардії) Гітлера, в якому викладено зміст пропагандистських занять, що проводились з особовим складом німецької армії після появи на фронті відділів донських, кубанських, терських та українських козаків у складі німецьких військових частин. Зокрема, німецьким солдатам та офіцерам пояснювали, що поява військових підрозділів поневолених народів у складі німецьких військ не є відступом від засади про вищість німецької раси. Заяву Гітлера, зроблену ним на початку війни, що цю війну німці будуть вести самі і що тільки німці є гідні носити зброю, не потрібно розуміти догматично, а слід, використовуючи досвід англійців, воювати за досягнення власної мети силами інших народів²². Таким чином, використання збройних відділів різних народів повинно сприяти перемозі у війні і є не відступом перед поставленою метою, а лише тактичним кроком.

Журнал "Ідея і чин", продовжуючи викривати на своїх сторінках підступність намірів нацистського керівництва, яке, формуючи українську дивізію в складі вермахту, вживало різних заходів, спрямованих на залучення

більшої кількості добровольців до Стрілецької Дивізії СС “Галичина”, проінформував своїх читачів про розпорядження старости міста Львова про перегляд списків усіх чоловіків 1917–1925 років народження з метою використання їх у Службі праці²³. Було зазначено, що тільки українці, які зголосилися до Дивізії, звільняються від набору до трудових загонів. Одночасно губернатор Галичини Вехтер нагадав добровольцям, що передумовою боротьби зі зброєю є праця з лопатою, пригрозивши суворими карами за порушення порядку та дисципліни.

Аналіз матеріалів, опублікованих на сторінках “Ідеї і чину” з проблеми розвитку українського політичного життя в Східній Галичині, підтвердив тезу про спільність та відмінність процесів, що знайшли вираз у діяльності українських політичних сил як у краї, так і в Україні в цілому. Це дає підстави зробити висновок, що протистояння всередині українського організованого життя ажніяк не сприяло консолідації українського суспільства в боротьбі за досягнення кінцевої мети – відродження української державності.

Українсько-польські відносини. Проблема українсько-польських відносин у період нацистської окупації можна з усією відповідальністю віднести до розряду маловивчених. Як у радянській українській, так і в польській офіційній історіографії вона висвітлена однобоко та тенденційно в дусі ідеологічних штампів дружби народів. Не дають вичерпної відповіді й дослідження українських та польських істориків діаспори²⁴.

Очевидна річ, що матеріали, опубліковані на сторінках журналу “Ідея і чин”, з певними застереженнями сприятимуть розв’язанню даної проблеми, творенню об’єктивної картини українсько-польських відносин у Східній Галичині в складі Генеральної Губернії.

Як зазначив Мирослав Прокоп, відносини між українцями та поляками в роки Другої світової війни визначались як новими історичними умовами, так і еволюцією політичних позицій ОУН по відношенню до сусідів України, в тому числі й до поляків²⁵. Вже у 1940 р., одразу ж після розвалу Польщі, ОУН почала шукати зв’язків з тодішнім польським протинімецьким підпіллям на основі усвідомлення обома народами існування спільного ворога, тобто Німеччини. У результаті справа дійшла до часткової співпраці між підпіллям обох народів.

Ставлення до поляків визначалося постановою Другої конференції ОУН, в якій зазначалося: “Стоїмо за злагіднення польсько-українських відносин в сучасний момент міжнародної ситуації і війни на платформі самостійних держав і визнання та шанування права Українського Народу до За-

хідно-Українських Земель. Одночасно продовжуємо боротьбу проти шовіністичних настроїв поляків та апетитів щодо Західно-Українських Земель, проти антиукраїнських інтриг та спроб поляків опанувати важливі ділянки господарсько-адміністративного апарату Західно-Українських Земель коштом відсторонення українців”²⁶.

Проблеми українсько-польських відносин торкнувся Михайло Палідович у статті “До українсько-польських взаємин”, оприлюдненій під псевдонімом Л.М. Карпатський. Зазначено, що ставлення українців до польського народу з’ясовано в постановках II і III конференцій ОУН²⁷. Ставлення українців до поляків, відзначалось у статті, залежатиме від того, чи зуміє польський народ в умовах, коли вирішується доля обох народів, визнати право українського народу самому вирішувати своє майбуття. Крім цього, автор стверджував, що такого розуміння історичних проблем, які стояли перед обома народами, серед поляків не було. Навпаки, поширювалися заклики “ні п’яді землі з українських територій, що входили в склад Польської Держави до 1939 року, в українські руки”. Нарощувалася також підготовка деякими кругами польського суспільства до кривавої розправи з українцями, яким погрожували новими репресіями та новим національно-політичним гнітом. Спостерігалось роздмухування пристрастей національної ворожнечі, нав’язування полякам думки, що українці є найбільшим ворогом польської державності. Ця ворожнеча і безглузда боротьба набрали жахливих форм фізичного винищення, переростаючи в різню обох народів на радість їх справжнім ворогам. Розпочалася підготовка польських бойових груп, спрямованих проти східногалицьких українців.

Головною перешкодою на шляху налагодження нормальних польсько-українських взаємин була, на думку Мирослава Прокопа, який під псевдонімом Садовий О.С. опублікував статтю “Куди прямують поляки”, польська імперіалістична верхівка та імперіалістично-загарбницькі апетити деяких польських політичних кіл. Ставлення польських імперіалістів до українського народу визначалося невизнанням прав українського народу на власну державу, запереченням права українського народу на українські землі та визнанням їх польською територією²⁸. При цьому, зауважив автор, таку політику проводили не лише деякі польські шовіністичні кола, але й офіційні емігрантські урядові чиновники. Вони, заявляючи про право українського народу на власну державу, одночасно трактували українців західноукраїнських земель як своїх громадян, погрожуючи їм судами за участь у національно-визвольній боротьбі. Отже, резюмував М. Прокоп, польські ім-

періалісти отруюють атмосферу, підбурюють своїх земляків та унеможливають будь-яке порозуміння. Далі він навів факти українсько-польського протистояння, наприклад, тероризування польськими бойовиками українського населення в Галичині, незважаючи, що там проживало три з половиною мільйона українців та всього 900 тисяч поляків. Причому вістря боротьби прославлених польських бойовиків спрямовувались не проти нацистських окупантів, а саме проти українців, про що свідчили інструкції та вказівки польських підпільних організацій. Польські бойовики стріляли по українських поліцаях у Львові та інших містах Східної Галичини, польські організації наказували відомим українцям залишати українські землі, посилали смертні вироки і часто ці вироки виконували. Так, вони застосовували подібні методи до діячів української науки (проф. Ластовецький). По всьому краї ширилися вбивства, грабунки українського населення польськими бойовиками. Навівши приклади терористичної діяльності польських бойовиків в українських селах, Мирослав Прокоп також відзначив, що однією з форм боротьби з українським населенням східногалицьких земель стало пересилання бойових загонів польських партій з Польщі на західноукраїнські землі. Тільки на Зборівщину з Варшави у березні 1944 р. прибуло 600 польських бойовиків.

Не залишилось поза увагою автора і співробітництво поляків з нацистським окупаційним режимом та їх доноси на українців. У такий спосіб польські імперіалісти винищували український народ та будували Польщу на українських землях. Служба в гестапо та безпосередній терор стали найкращою польською зброєю проти боротьби українського народу з німецьким окупаційним режимом.

Неупереджений підхід до матеріалів, опублікованих на сторінках головного інформативно-політичного журналу проводу ОУН "Ідея і чин", незважаючи на відсутність матеріалів про практичні контрзаходи бойовиків ОУН терористичній експансіоністській політиці польських шовіністичних кіл, дозволяє стверджувати про польсько-українське протистояння в Східній Галичині. Воно стало трагічним як для українського, так і для польського народу, бо сприяло послабленню обох сторін в умовах, які мали вирішальний вплив на подальшу історію цих народів.

Аналіз матеріалів, опублікованих в ж. "Ідея і чин", засвідчив: протистояння українських політичних сил відбувалося не на ґрунті реалізації стратегічної мети національно-визвольних змагань, а на ґрунті тактичних методів боротьби за українську державу. Його можна було б уникнути при умові

порозуміння всередині українського політичного проводу, використовуючи всі можливі легальні способи зміцнення українських національно-визвольних сил (підготовку кадрів, лідерів, здатних стати на чолі відродженої української держави, створення кістяку майбутньої української армії), поєднуючи з нелегальною підготовкою сил до боротьби з окупантами. Звичайно, в умовах жорстокого окупаційного режиму така політика вимагала б максимального напруження сил, адже справу доводилося мати з досвідченим загарбником, який мав великий досвід боротьби з підпіллям. Однак це був єдиний шлях перетворення українського національно-визвольного руху в реальну силу, що змогла б реалізувати кінцеву мету українського народу періоду Другої світової війни – відродження Української Соборної Самостійної Держави.

Д Ж Е Р Е Л А

1. Потічний П. Літопис УПА // Зустрічі. – 1991. – № 2. – С.149.
2. Прокоп М. Журнал "Ідея і чин" (Інформації та оцінки редактора) // Літопис УПА. – Т.24. – Торонто – Львів, 1995–1996. – С.9.
3. Там же. – С.13.
4. Офіцинський В. Східногалицька періодика 1941–1944 років: політичні та культурні аспекти. – Ужгород, 1997. – 60 с.
5. Прокоп М. Журнал "Ідея і чин". – С.19.
6. Коваленко І.М. Українська проблема в планах німецької політики // Ідея і чин. – 1942. – Ч.1. – С.10–11.
7. Український народ! // Ідея і чин. – 1943. – Ч.4. – С.1–2.
8. Коваленко І.М. Українська проблема в планах німецької політики. – С.15–16.
9. Він же. Нова Європа і стара брехня // Ідея і чин. – 1943. – Ч.3. – С.25.
10. Вістки // Ідея і чин. – 1943. – Ч. 2. – С.30.
11. Там же.
12. Вістки // Ідея і чин. – 1944. – Ч. 7. – С.16.
13. Борисенко А.С. На шляхах збройної боротьби // Там же. – 1943. – Ч. 5. – С.167.
14. Політичні постанови Другої Конференції ОУН (Неповний текст) // 1942. – Ч. 1. – С.5–6.
15. Зі слова урядуючого провідника ОУН на 1943 р. // Там же. – 1943. – Ч. 2. – С.5–6.
16. Вировий М.В. Революційний фронт українського самостійництва (Розвиток і стан націоналістичних сил та наші спроможності) // Там же. – С.6–12.
17. На манівцях опортуністичної політики // Там же. – С.28–30.
18. Вістки // Там же. – С.30.
19. Постанови III Конференції Організації Українських Націоналістів Самостійників Державників (ОУНСД) // Там же. – Ч. 3. – С. 2–4.
20. Постанови III Надзвичайного Великого Збору Організації Українських Націоналістів // Там же. – Ч. 5. – С.2.

21. Постанови III-ої Конференції Організації Українських Націоналістів Самостійників Державників (ОУНСД) // Там же. – Ч. 3. – С. 2.
22. З-поза кулісів // Там же. – С. 28.
23. Огляд преси // Там же. – Ч. 4. – С. 29.
24. Лебідь М. Українська Повстанська Армія. – Мюнхен, 1946.
25. Прокоп М. Журнал “Ідея і чин”. – С. 11–12.
26. Політичні постанови Другої Конференції ОУН // Ідея і чин. – 1942. – Ч. 1. – С. 7.
27. Карпатський Л. М. До українсько-польських взаємин // Там же. – 1944. – Ч. 6. – С. 15.
28. Садовий О. С. Куди прямують поляки // Там же. – 1944. – Ч. 7. – С. 8–14.

*М. О. Лендель, науковий співробітник
НДІ державного управління
та регіонального розвитку при УжДУ*

ДРУГА СВІТОВА ВІЙНА І УКРАЇНСЬКА ЕТНІЧНА ГРУПА В США: ЗМІНИ В ЕТНОСОЦІАЛЬНОМУ СТАТУСІ І ПОДОЛАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ КРИЗИ

Друга світова війна (1939–1945 рр.) в черговий раз поставила на порядок денний історичного розвитку питання про національне самовизначення і державну лояльність. Це стосувалося не лише європейського та азіатського регіонів, які були ареною військових дій, але й, наприклад, Сполучених Штатів Америки. Адже багато етнічних груп, які проживали в цій країні, вели свій родовід з Європи, зокрема Східної, і, як і в період Першої світової війни, бажали втрутитися у вирішення питання про державний розвиток їх метрополій. Це стосувалося і української етнічної групи, для етнополітичного розвитку якої період 40-х років став вирішальним.

Слід згадати, що у 1930 р. вперше під час всеамериканського перепису населення було вжито назву “українці”¹, завдяки чому українська етнічна група була, нарешті, офіційно вичленена американськими урядовими структурами з аморфного східноєвропейського конгломерату “русинів”, “руських”, “слов’ян”, “греко-католиків” та інших.

А після початку Другої світової війни (1 вересня 1939 р.) тенденції і характерні особливості розвитку української спільноти в США були настільки тупними.